

Računalniška obdelava podatkov o repatriiranih vojnih ujetnikih

METKA GOMBAČ

Namen prispevka je opozoriti na to, kako so se v zadnjem času zahtevki po raznih potrdilih iz fondov naše majhne enote Arhiva Republike Slovenije (Referat za dislocirano arhivsko gradivo II) povečale do te stopnje, ko jih štiri delavke nismo mogle več obvladati na način, ki je bil vpeljan že vsa leta, kar arhiv deluje. Zaradi nastalih sistemskih in družbenolastninskih sprememb v Republiki Sloveniji so se pojavile popolnoma nove potrebe posameznikov po raznih potrdilih predvsem iz obdobja druge svetovne vojne. Čeprav še ni zakonske podlage, ki bi reševala problem odškodnin nasilno preseljenih, interniranih in drugih žrtev druge svetovne vojne, ne moremo zanemariti ali obiti tega pojava, ki od nas zahteva rešitve in pa seveda odgovore na vlogo. V letu 1994 se je povzpelo število prosilcev do številke 10000 in poiskati je bilo treba novo pot za reševanje tega problema. Odločili smo se za računalniško obdelavo podatkov in izdajo potrdil.

V prvem delu članka bom najprej predstavila organizacijo in poslovanje repatriacijske službe v Sloveniji od leta 1945 dalje.

Med mnogimi perečimi vprašanji, ki so se pojavila pri nas po koncu druge svetovne vojne, je ostajal odprt tudi problem vračanja prebivalstva, ki je bilo v vojnem ujetništvu in v koncentracijskih taboriščih. Tu so bili še prisilno izseljeni, mobilizirani v okupatorsko vojsko in odpeljani na prisilno delo. V Evropi se je od meseca aprila pa vse do konca leta 1945 premikalo na stotisoče ljudi, ki so se vračali na svoje domove. Da bi to premikanje preživelih potekalo organizirano, je skrb za repatriiranje prevzela mednarodna organizacija UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), ki je bila ustanovljena že novembra 1943.¹ Z UNRRO je bila povezana tudi jugoslovanska oblast, ki je na podlagi napotil mednarodne organizacije ustanovila Državno komisijo vojnih ujetnikov, prisilno odpeljanih delavcev, obsojencev in drugih, in sicer 10. aprila 1945.² V Sloveniji so ustanovili Štab za repatriacijo vojnih ujetnikov in internirancev, ki je vodil repatriacijo vseh oseb, ki so se po štiriletnem okupatorjevem terorju vračale preko meja Slovenije na svoje domove. Na nižjih nivojih so bile ustanovljene

Komisije vojnega področja za repatriacijo vojnih ujetnikov in internirancev (za Štajersko v Mariboru, za Gorenjsko na Jesenicah in za Primorsko najprej v Trstu, nato v Pivki), okrožne komisije in zbirne baze. Komisije vojnih področij so bile 17. 7. 1945 preoblikovane v odseke štabov za repatriacijo.³

Prav tako imamo v Beogradu in Zagrebu postavljeni Delegaciji pri predsedstvu SNOS, Odsek za repatriacijo, ki sta organizirali t.i. notranjo repatriacijo, saj je bilo število ljudi, ki so bili preseljeni iz Gorenjske in Štajerske v Srbijo, Bosno in na Hrvaško, zelo veliko. Odsek za repatriacijo v Beogradu je imel svojega predhodnika - OF slovenskega naroda - Odhar za Srbijo, ki je že v jeseni 1944 pričel z zbiranjem podatkov o slovenskih izseljencih, ki so jih predvsem leta 1941 Nemci izselili v razne kraje v Srbiji.

V Sloveniji je Štab za repatriacijo takoj po ustanovitvi pričel organizirati pogoje za vračanje repatriirancev v domovino. Svoje delo je naslonil na sodelovanje z vojaškimi in civilnimi ustanovami doma in v tujini. Po Sloveniji so v prvem mesecu pa končani vojni organizirali 36 sprejemališč, kjer so vračajoče oskrbeli, popisali in jih napotili proti domu. Število sprejemališč in baz se je spreminjalo, saj so razmere pokazale, v katerih krajih je pretok transportov večji in je bila treba kapacitete povečati, drugod pa so sprejemališča po močnejšem valu med majem in septembrom 1945 zapirali.

V okviru Komisije vojnega področja oz. Odseka štaba za repatriacijo Maribor so bile organizirane baze Studenci pri Mariboru, Slovenska Bistrica, Dravograd - Bukovje, Slatina Radenci, Maribor, Celje, Brežice, Zagorje, okrevališče Viltuš in prenočevalnica za okoli 500 oseb v Zidanem Mostu.⁴

Pod Komisijo vojnega področja oz. Odsekom štaba za repatriacijo Jesenice so delovale baze Jesenice, Gazd Martuljek, Kranjska Gora, Bled, Radavljica, Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Domžale, Tržič.⁵

Komisija vojnega področja oz. Odsek štaba za repatriacijo za Primorsko pa je bil odgovoren za baze in sprejemališča v Postojni, Šempetru na Krasu, Tolmini, Vipavi, Ilirski Bistrici, Divači (prej Kazini), Vrhopolju, Trstu, Ajdovščini, Idriji,

¹ Taja Čepič, Oris poteka repatriacije v letu 1945, 1985, l. 33, št. 2-3, str. 235.

² Arhiv Republike Slovenije (AS), Štab za repatriacijo vojnih ujetnikov in internirancev, fasc. 132 (prej Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino /AINZ/).

³ Prav tam.

⁴ Prav tam.

⁵ AS, Štab za repatriacijo, fasc. 96.

Kobaridu, Gorici, Bovcu, Logatcu, Planini, Raketu, Rajblju.

V Ljubljani pa so organizirali sprejemališča v Baragovem semenišču, Zgornji Šiški, marijanišču, učiteljišču ter še nekaj manjših (Lichtenhurn, uršulinke, frančiškanski kolegij, vajeniški dom, zavetišče sv. Jožefa na Vidovdanski, kolodvor).

Krajši čas je delovala tudi baza v Črnomlju.⁶

Kot sem že omenila, so večje število manjših sprejemališč in baz že ob koncu junija 1945 zaprli. Nova okrožnica, poslana v vednost vsem odsekom in bazam z dne 17. 8. 1945, nastala na osnovi izkušenj, je uvedla novo organizacijo repatriacijske službe. Vse odseke Štaba za repatriacijo (Maribor, Jesenice, Šempeter na Krasu) so razpustili, poleg tega pa so zaprli baze Studenci pri Mariboru, Slovensko Bistrico, Škofjo Loko, Bled, Šempeter in Kozino. Baza Gozd Martuljek se je preoblikovala v okrevališče. Dotedanji okrevališči Viltuš in Slatina Radenci sta bili predani v upravo Ministrstvu za socialno politiko v Ljubljani. Z delom so nadaljevale oziroma so bile na novo odprte baze: Baragovo semenišče v Ljubljani z okrepevalnico na glavnem kolodvoru, Domžale, Kamnik, Kranj, Radvljica, Jesenice z okrepevalnico na kolodvoru, okrevališče Gozd Martuljek, bogoslovje Maribor z okrepevalnico na kolodvoru, Bukovje pri Dravogradu, Celje z okrepevalnico na kolodvoru in okrepevalnico in prenočiščem v Zidanem Mostu, Brežice, Divača, Vrhopolje pri Vipavi, Tolmin in Postojna.⁷

Do konca leta 1945 je bilo število ljudi, ki so se vračali na svoje domove, vse manjše in zato se je zmanjšalo tudi število baz po Sloveniji. Leta 1946 delujejo Baragovo semenišče v Ljubljani, Divača, Jesenice, Kamnik, Maribor. Od leta 1947 so aktivne baze v Ljubljani, Kamniku (tu so se registrirali predvsem ekonomski emigranti), Divači, na Jesenicah, z letom 1948 se ukine baza Divača, odprejo pa se z letom 1949 baza za zaposlitev delavcev v Podbrdu pri Vipavi, urad za repatriacijo Šempeter pri Gorici, baza za repatriacijo Lukavei.

Od 1953-1959 je sprejemna postaja v Ljubljani (Svet za zdravstveno in socialno politiko pri LRS), prevzela delo in leta 1955 tudi arhiv nekdanjih baz za repatriacijo.

Fond Štaba za repatriacijo, ki ga hranimo v našem arhivu, časovno obsega gradivo od 1945-1959. Rekonstrukcija organiziranja in delovanja baz je nastala na osnovi poročil, okrožnic, odlokov in navodil, ki se nahajajo v fondu, in je narejena do te mere, da lahko razumemo kvaliteto podatkov v gradivu, njihovo uporabnost in pomen. Poleg organizacijske mreže je potrebno poznati še nekaj navodil za organizacijo dela v samih bazah, s pomočjo katerih bo tudi jasno,

kako je gradivo nastajalo in katere vrste gradiva se nahajajo v fondu.

Vsaka baza je imela komandanta, politikomisarja, referente za intendanco, saniteto, socialno skrbstvo, promet, sindikat, personal, propagando in seveda administratorje, kurirje, kuharice, spremljevalce repatriirancev na poti iz baze proti domu, ljudi, ki so pomagali v ambulanti, skrbeli za čistočo itd.

S 1. 7. 1945 je bilo določeno, da se izpolnjeni formularji, kamor spadajo predvsem kartoteke predhodnih podatkov za vojake, ki so bili v ujetništvu, in za osebe, ki so bile v internaciji, na prostovoljnem ali prisilnem delu v inozemstvu, popisni sezname, sezname transportov, sezname in podatki o osebju, da omenim le nekaj od njih, pošiljajo direktno v Ljubljano Štabu za repatriacijo.⁸

Da bi bil postopek sprejemanja ljudi, ki so se vračali domov, v vseh bazah enak, je Štab za repatriacijo izdal več navodil. Ob prihodu v bazo, pred namestitvijo, so repatriirance razdelili po skupinah in opravili dezinfekcije obleke ter osebno kopanje. Temu je sledil zdravniški pregled. Istočasno z zdravniškim pregledom je potekalo podrobno popisovanje oseb, za kar so bili izdani posebni obrazci, najpomembnejši gotovo kartoteke predhodnih podatkov in popisni sezname.

Repatriirance so razdelili v pet skupin. V prvo skupino so spadali aktivni oficirji. V drugo skupino so spadali podoficirji, vojaki in civilisti, ki so prišli v poštev za mobilizacijo in so jim dali mesec dni dopusta. V tretjo skupino so določili osebe, ki so se lahko vrnile domov. V četrto skupino so razporedili osebe, ki se niso mogle vrniti domov, zaradi tega, ker še niso bile vzpostavljene prometne zveze. V peto skupino pa so prišli tisti repatriiranci, ki niso mogli na svoje domove in niso bili sposobni za delo ter so jih predali predstavnikom Ministrstva za socialno politiko, ki so jih razporedili v razne domove (za starostnike, atroke v dežje domove).⁹

Za vse povratnike so bili narejeni popisi, od katerih so za današnjo uporabo zanimive predvsem kartoteke predhodnih podatkov in popisni sezname. Ti dve kategoriji gradiva sta tudi najpopolneje ohranjeni in najobširnejši.

Za večino baz po Sloveniji so ohranjeni popisni sezname, ki vsebujejo 17 rubrik. Kako so izpolnjevali rubrike, je bilo odvisno od administratorjev, zato se pojavljajo razlike ne samo med bazami, ampak tudi v okviru ene baze. Razlike se pojavljajo največkrat v zvezi s številčenjem, in sicer v rubrikah zaporedna številka in številka objave. Ponekod so vsako polo številčili na novo, taka so bila tudi navodila, in je številka tekla od ena dalje v rubriki številka objave. Ponekod se zaporedna številka in števil-

⁶ AS, Štab za repatriacijo, fasc. 132, fasc. 2, fasc. 96.

⁷ AS, Štab za repatriacijo, fasc. 72.

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam.

ka objave ujemata. To pravzaprav ne vpliva bistveno na pomen in vrednost podatkov, vpliva pa na čas iskanja. Bistvene so rubrike z osebnimi podatki, datumom aretacije, izгона, vrste repatriiranja in datumom vrnitve. V glavnem so te rubrike dosledno izpolnjene. Poleg teh najdemo še podatke o zdravstvenem stanju, kraju dodelitve in pod opombo podatke o tem, kam so bili posamezniki poslani (OZNA, bolnica, domov, dopust itd.), kar se je nanašalo predvsem na vojne obveznike, bolnike, mobilizirane v okupatorsko vojsko, politične emigrante in podobno.

Popisni sezname so zbrani po bazah, v glavnem kronološko, po zaporednih številkah oz. številkah objave. Nekaj je tipkanih, večina pa so rokopisi.

Oglejmo si še podatke v kartoteki predhodnih podatkov. Te vsebujejo 11 rubrik, so pa dostikrat pomanjkljiveje izpolnjene kot popisni sezname. Vsebujejo pa osnovne podatke, s katerimi lahko v kombinaciji s podatki iz popisnega seznama izdamo potrdilo. Največkrat manjka datum prihoda v bazo. V takih primerih si pomagamo s številko objave in bazo, ki ja kartoteka skoraj vedno ima (obe, ali eno ali drugo) in nato v popisnem seznamu poiščemo manjkajoče podatke. Za repatriirance, ki so se vrnili v domovino preko baz v Srbiji, Subotice, Velike Kikinde, Bele Crkve, Petrovgrada pa so kartoteke edini zapis, ki ga imamo. Pisane so v cirilici, niso pa jih pošiljali dosledno Štabu v Ljubljano, zato niso popolne. Kartoteke predhodnih podatkov so razdeljene po abecedi, pisane na roko, zelo redko na pisalni stroj.

Po pregledu in popisu je repatriiraneec prejel objavo, brez katere ni smel zapustiti baze. Na objavi je bila navedena baza za repatriacijo, številka objave in datum odhoda. Poleg teh kategorij - popisnih seznamov, kartotek in objav - pa so nastajali po bazah še mnogi drugi sezname in popisi pri posameznih referentih: dnevna številčna poročila o transportih v posameznih bazah (izkazi transportov), desetdnevna poročila o gibanju repatriirancev, poročila o sanitetnem delu, številčnem stanju bolnikov, sezname bolnikov (Golnik, Ljubljana, Kamnik), bolniški listi, sezname internirancev v karanteni, poročila o stanju zalog, hrane, najrazličnejše evidence prejema in izdaje živil, obrokov, knjige inventarjev, podatki o osebju (karakteristike, osebni listi, sezname).

Naštete kategorije gradiva so pomembne predvsem za študijske potrebe, s pomočjo njih lahko preštudiramo in ponazorimo organizacijo in delo Štaba za repatriacijo in posameznih baz predvsem v prvih povojnih mesecih, ko naj bi se po predvidevanjih Štaba premikalo po Sloveniji preko 440000 ljudi.¹⁰

Tuje državljane so ločili od domačih, v glavnem so jih zbirali in popisovali v Ljubljani

in Mariboru in jih nato organizirano napotili proti mejam. V obrazcih za inozemce so poleg osebnih podatkov vpisani še datumi prihoda in odhoda. Sezname inozemcev so ločeni po državah.¹¹

Ko je govora o arhivskem gradivu in uporabi, pravimo, da ga hranimo predvsem za potrebe znanosti in kulture. Prav pri fondu Štaba za repatriacijo vojnih ujetnikov in internirancev Slovenije pa bi rada opozorila na upravno-pravne potrebe, ki se pojavljajo v vsem obdobju po drugi vojni. Če pogledamo zapisnik o predaji in prevzemu gradiva Štaba za repatriacijo sprejemni postaji v Ljubljani z dne 24. 1. 1955 je posebej poudarjeno, da se "v zadnjih letih vedno pogosteje obračajo na obstoječo Sprejemno pisarno bivši repatriiranci za izdajo vseh mogočih potrdil in dokumentov".¹²

V arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je gradivo prihajalo v več fazah. Leta 1960 je večino gradiva oddala sprejemna pisarna Sveta za zdravstvo in socialno politiko LRS Ljubljana. Del kartoteke predhodnih podatkov je arhiv Inštituta prejel od Republiškega sekretariata za notranje zadeve Slovenije leta 1963, drugi del pa leta 1966. Gradivo obsega 230 fasciklov, od tega je 71 fasciklov kartoteke. Gradivo se je stalno uporabljalo predvsem za izdajo potrdil o internaciji, nasilni preselitvi, prisilni mobilizaciji v okupatorsko vojsko itd. Z leti je povpraševanje po teh podatkih stalno naraščalo. Samo v letu 1993 se je v Referatu za dislocirano arhivsko gradivo II. izdalo 2200 potrdil. V letu 1994 je število vlog, ki so prispelo v naš arhiv, mogočno naraslo na 10000. Potrebe, kot lahko sledimo, so realne ali ne, odgovoriti pa moramo na vsako vlogo. Ustanovila so se mnoga društva, ki so organizirala zahteve ljudi po odškodnini za škodo in trpljenje med drugo vojno in vsa ta društva kot tudi posamezniki se v zadnjih letih in mesecih obračajo za potrdila na naš arhiv, kjer je "na udaru" prav fond Štaba za repatriacijo.

Gradivo se je popisovalo v dveh fazah. Najprej se je pregledalo, po potrebi tehnično uredilo tisto gradivo, ki se je potrebovalo za izdajo potrdil že v 60. in 70. letih. To je 168 fasciklov, kjer so popisni sezname iz vseh baz ter kartoteka predhodnih podatkov (fond je uredila in sumarno popisala Marija Oblak Čarni). V zadnjih letih, ko je število vlog stalno naraščalo, pa smo zaradi potrebe po boljšem poznavanju celotnega gradiva popisali in tehnično uredili še 68 fasciklov. Tudi tokrat nam je šlo predvsem zato, da dobimo čimboljši vpogled v celotni fond, kar nam bo služilo pri praktičnem delu.

Ob sedanjem "navalu" je bilo potrebno premisliti, kaj storiti: prvič, da se gradivo zaščiti, ker so se mnoge popisne pole in kartotečni listi

¹⁰ AS, Štab za repatriacijo, fasc. 132.

¹¹ AS, Štab za repatriacijo, fasc. 72.

¹² AS, Štab za repatriacijo, fasc. 19.

zaradi stalnega pregledovanja poškodovani, natrgali, tisti, ki so pisani s svinčnikom ali kopirnim papirjem, pa zelo slabo berljivi in poskrheli za to, da se poišče najkrajša pot do podatkov, za katere prosi vedno več ljudi. Dokler ne bodo jasne odločitve vlade o tem, kdo, koliko in na kakšen način pride v poštev za dodelitev odškodnine, bo stanje takšno, kot je - na stotine in stotine vlog, ki zahtevajo odgovor. Osnovna dela, kot so sortiranje kartoteke po priimkih, manjša tehnična dela (ovitki, škatle, najnižnejša zaščita poškodovanega gradiva) so se in se opravljalo sproti, rešiti pa je bilo treba glavni problem, kako priti do iskanih podatkov po najkrajši in najhitrejši poti.

Odločili smo se za računalniško obdelavo podatkov. Delo je potekalo v dveh fazah. V prvi fazi, ki se je pričela sredi junija 1994 smo v računalnike vnašali podatke iz "Kartoteke predhodnih podatkov za vojake, ki si bili v ujetništvu in za osebe, ki so bile v internaciji, na prostovoljnem ali prisilnem delu v inozemstvu".

Milan Bizjak in Darija Plevel, ki sta poskrbela za tehnično izvedbo projekta, sta se odločila za program Dbase. Preko študentskega servisa smo začasno zaposlili 10 študentov, ki so delali v dveh izmenah po štiri ure, na petih računalnikih. Za dve izmeni smo se odločili zato, ker je delo zahtevalo maksimalno zbranost in natančnost. Kartoteke so v glavnem pisane z roko in zato večkrat težje berljive, zato smo določili 30 vnosov na uro. Kartoteke, ki so bile izpolnjene v srbskih bazah pa so pisane v cirilici, in te smo delavke v arhivu izpisale v slovenščini in nato dale v delo. Tudi sicer je bila vsaj ena izmed nas stalno dosegljiva, če je bilo potrebno razbrati težko čitljiv rokopis ali rešiti kakšen drug problem. Da ni prihajalo do zastojev pri delu z računalniki pa je skrbel Milan Bizjak. Bil je vedno pri roki, kajti delo je sproti narekovalo prilagajanja, dopolnitve in vedno nova majhna, a pomembna dopolnjevanja programa in načina dela, tako da je vnašanje v računalnik potekalo brez zastojev in so bili računalniki zasedeni brez prekinitev.

Vpisovali so se naslednji podatki: baza za repatriacijo (oštevilčene so od 1-41 in 50), številka objave, po kateri je možno najti posameznika na popisnem seznamu haze, priimek, očetovo ime, ime, kraj rojstva, rojstni podatki, vrsta (nasilno preseljeni, poslani na delo A, internirani B, mobilizirani v okupatorsko vojsko C, prostovoljno delo D, ostalo O), datum odhoda, datum vrnitve, kraj vrnitve in opombe.

Po dobrih dveh mesecih smo končali z vnašanjem podatkov iz kartotek. Obdelali smo 71

fasciklov in vnesli okoli 66000 podatkov. Ker se je pokazalo, da delo poteka tako kot smo si zamislili, smo takoj prešli na drugo fazo dela, in sicer na vnašanje podatkov iz popisnih seznamov haz. Tudi to delo smo izpeljali s pomočjo študentov, delali so prav tako na petih računalnikih v eni izmeni (4-6 ur). Kartoteke, ki so nastale na osnovi popisnih seznamov baz, niso popolne (ohranjenih je okoli 70%). Dopolnili smo jih s podatki iz popisnih seznamov in tako dobili kompletno bazo podatkov iz fonda Štaba za repatriacijo, ki se hrani v našem arhivu (Referat za dislocirano arhivsko gradivo II). Milan Bizjak je vse nastale datoteke združil in obdelal ter oblikoval program za iskanje, popravljanje in vnašanje oh preverjanju in dopolnjevanju s pomočjo popisnih seznamov. To smo storili za vse baze za repatriacijo za leto 1945 in prve mesece leta 1946. Obenem se je tudi popravljalo napake (narobe pisane priimke, datume itd.).

Ko smo z delom v glavnem končali (nadaljevalo se bo za leta 1946, 1947...), je bilo vnešenih okoli 120000 podatkov, okoli 10000 od teh je bilo podvojenih, čeprav se je med delom že izločilo približno 4000 kartotek, vseh kopij pa ni bilo možno ugotoviti. Bazo smo presortirali po krajih in občinah in s pomočjo krajevnega leksikona popravili imena krajev, na koncu pa je bila izvedena še kontrola vseh vnešenih podatkov.

Darja Plevel je pripravila program za iskanje podatkov in v decembru smo pričeli z izdajo potrdil. Iskanje in preverjanje podatkov je možno na pet načinov po:

- 1) priimku, imenu, datumu rojstva
- 2) datumu rojstva, kraju
- 3) kraju rojstva, priimku, imenu
- 4) bazi, številki objave
- 5) z listanjem baze podatkov.

V treh mesecih bomo lahko odgovorili na vse vloge (okoli 10000 jih je), za kar bi potrebovale štiri delavke naše enote, če bi delale samo to, kar nekaj let.

Posebej moram poudariti, da je izredno dobro potekalo sodelovanje med strokovnjaki obeh strok, se pravi arhivisti in računalničarji, kar je nedvomno zelo dobra izkušnja za nadaljnje delo. Pozitivna je tudi izkušnja s študenti, od katerih smo zahtevali osnovno obvladanje računalnika.

Na ta način smo rešili predvsem tri stvari. Zagotovili smo hitreje in popolnejše reševanje vlog, zaščitili gradivo, ker so mnoge popisne pole in kartoteke zaradi stalnega pregledovanja zelo poškodovane, za znanstveno-raziskovalne potrebe pa smo ustvarili bazo podatkov, ki bo raziskovalcem dragocen vir za njihovo delo.